

Goudse monumenten

In dit document leest u over Goudse monumenten. Een deel ervan is beschreven in de publicaties die Stichting Open Monumentendag Gouda uitgeeft, zoals het magazine Erfgoud. Een ander deel is aan de orde geweest in de Monumentenquiz, die de stichting organiseerde in verband met het 25-jarig bestaan in 2011.

Heeft u aanvullende informatie over een pand? Of wilt u een monument toevoegen? Laat het weten via info@monumentenstad.nl.

Stadhuis

Adres: Markt 1

Oorspronkelijke functie: Stadhuis

Huidige functie: Stadhuis

In de zomer van 1438 legde een verwoestende brand vrijwel het gehele toenmalige stadje Gouda in de as. Het raadhuis liep daarbij ernstige schade op. Voor de stedelijke bestuurders vormde dit de aanleiding uit te zien naar een veiliger plaats voor het stadhuis. Het oog viel daarbij op het marktveld, een drassig veenterrein dat werd gebruikt als vuilstortplaats. In de loop van 1450 werd de bouw voltooid. Reeds in 1514 stond het gewelf van de achterste kelder, die dienst deed als vleeshal, op instorten. Dit had drie jaar later, in 1517, een ingrijpende verbouwing tot gevolg. In 1603 werd het oude gotische bordes vervangen door een nieuw bordes in renaissancestijl dat werd vervaardigd door de Goudse beeld- en steenhouwer Gregorius Cool. Een tweede ingrijpende verbouwing vond plaats in de jaren 1692 tot 1695. De gotische bouwstijl met zijn voorkeur voor de verticale lijn moest wijken voor nieuwe inzichten afkomstig uit Italië en Frankrijk, waarbij het accent op de horizontale lijn lag. Dit had een aantal aanpassingen tot gevolg in zowel het exterieur als het interieur die niet altijd even gelukkig waren.

Kort na de bevrijding werd een bouwkundig onderzoek ingesteld. De uitkomst hiervan was de aanbeveling eerst de fundering van het gebouw aan te pakken teneinde verdere verzakking en scheurvorming te voorkomen. Vervolgens moesten het muurwerk, de gewelven en de balken worden aangepakt. Als laatste moest het interieur ter hand worden genomen.

Later was de toestand van de muren en de balklagen zodanig dat het stadhuis moest worden ontruimd. Om zijn woorden kracht bij te zetten, nam burgemeester James een stuk vermolmd draagbalk in een jutezak mee naar Den Haag en deponeerde het tijdens de vergadering op tafel. Het resultaat van deze ongebruikelijke actie was dat goedkeuring werd verkregen om de restauratie versneld ter hand te nemen.

Gouwekerk

Adres: Hoge Gouwe 41

Oorspronkelijke functie: kerk

Huidige functie: kerk

De neogotische kerk aan de Hoge Gouwe werd tussen 1902 en 1904 gebouwd voor de Sint Jozefparochie, die in 1856 was ontstaan uit de in 1633 door pater Gregorius Simpernel opgerichte statie. Het ontwerp is van architect C.P.W. Dessing. De uit rode baksteen opgetrokken kerk is een driebeukige kruisbasiliek met een door zijkapellen geflankeerd, vijfzijdig gesloten koor. De beide transeptarmen zijn eveneens vijfzijdig gesloten. De lichtbeuk rust op ronde kolommen met colonnetten en bladkapitelen. De inwendige architectuur is uitgevoerd in ongepleisterd metselwerk en de gehele kerk is overkluisd met kruisribgewelven. In de eerste travee van de zuidelijke zijbeuk en in de tweede travee van de noordelijke zijbeuk bevinden zich veelhoekig uitgebouwde kapellen. Ten noorden van het koor is een ruime sacristie aangebouwd met twee flankerende nevenruimtes en achter de zuidelijke koorkapel ligt de zuidelijke paramentenkamer. Op de kruising van het dak staat een tachtig meter hoge zeshoekige houten spits die al van verre zichtbaar is. De spits lijkt de toren van de St. Janskerk te kleineren, wat na eeuwen protestantse hegemonie misschien wel gerechtvaardigd was, maar de bereikte hoogte is gebaseerd op een plumpe aanzet op de kruising. De voorgevel heeft drie portalen met wimbergen en wordt geflankeerd door achthoekige traptorens die ter hoogte van de dakvoet door middel van een uitgekraagde loopgang met elkaar verbonden zijn. Het schip en de transeptarmen worden geschoord door luchtbogen, maar zonder pinakels. In 1972 besloot het kerkbestuur de kerk te verkopen. Het voortbestaan van het gebouw kwam daardoor in het geding, wat tot grote onrust onder de plaatselijke bevolking leidde. Uiteindelijk kwam het in bezit van de Stichting Johan Maasbach Wereldzending. De pastorie naast de kerk is ongeveer vijftien jaar eerder gebouwd, ook in een neostijl, maar dan die van de renaissance, met gepleisterde banden en blokken, siermetselwerk in de boogtrommels, zuiltjes en rijke topgevel.

Remonstrantse kerk

Adres: Keizerstraat 2

Oorspronkelijke functie: kerk

Huidige functie: kerk

Lange tijd was Gouda het bolwerk van de remonstranten in Holland. In 1618 kwam hieraan een einde door persoonlijk ingrijpen van prins Maurits. Vanaf dat jaar maakten de contra-remonstranten de dienst uit op kerkelijk gebied. Het werd de remonstranten verboden kerkdiensten te houden en hun predikanten werden afgezet. Desondanks kwamen zij waar dat maar enigszins mogelijk was bijeen: in huizen, buiten de stadsmuren, in lijnbanen, ja zelfs op het ijs. In 1629 kochten de remonstranten in de Keizerstraat een huis dat doorliep tot aan de Raam. Hiervan werd het achterste deel ingericht tot een 'predikplaats', terwijl het voorhuis dienst deed als pastorie. Deze kerk werd in 1870 afgebroken, waarna op dezelfde plaats een nieuw bedehuis verrees met een karakteristiek portaalgebouwtje als entree. In 1967 stond de Remonstrantse Gemeente voor de moeilijke keus: behoud van een predikantsplaats of van de kerk. Gekozen werd voor de predikantsplaats. Het gebouw deed daarna nog dienst als opslagplaats om tenslotte in 1988 te worden gesloopt met uitzondering van het portaalgebouwtje, dat thans prachtig gerestaureerd is.

Oud katholieke kerk

Adres: Hoge Gouwe 107-111
Oorspronkelijke functie: kerk
Huidige functie: kerk

Onder leiding van pastoor Petrus Purmerent nam de belangstelling voor het Rooms-Katholieke geloof in Gouda zodanig toe, dat een nieuwe -ruimere - vergaderplaats nodig was. Vandaar dat in 1630 werd overgegaan tot de aankoop van een huis aan de Gouwe schuin tegenover de Sint-Joostbrug. Kort hierop werden nog enkele panden op de Raam aangekocht. In dit complex vestigde Purmerent een schuilkerk, aangezien het uitoefenen van de Rooms-katholieke godsdienst zeker in het openbaar was verboden. Onder pastoor Jacobus Cats schaarde de statie, Sint Jan Baptist geheten, zich achter de ideeën van de jansenisten. Cats werd opgevolgd door Ignatius Walvis die een zware strijd te voeren kreeg met de jezuïeten. Ondanks een zwakke gezondheid en moeilijke werkomstandigheden, publiceerde hij in 1714 de Beschrijving der stad Gouda. Hoewel gedateerd en op een aantal punten achterhaald, kan nog steeds worden gesproken van een standaardwerk. Theodorus van der Croon, bijgenaamd, de bidder, volgde walvis na diens overlijden op. Hij werd in 1733 tot bisschop gekozen, maar bleef in Gouda resideren. In 1830 werd de Oudkatholieke statie 'De Tol' opgeheven en gingen de daaraan verbonden leden over naar de statie Sint Jan Baptist. Van 1863 tot 1868 vond een ingrijpende verbouwing plaats waaraan het complex zijn huidige aanzien te danken heeft. De drie woningen langs de Gouwe werden vervangen door twee, waardoor ruimte vrijkwam om de smalle gang die naar de kerk leidde aanzienlijk te verbreden en van een passend portaal te voorzien. Boven de kerkingang werd een kosterwoning gebouwd. Ook het interieur van de kerk onderging in deze jaren een ingrijpende wijziging. Sinds die tijd is het aanzien van de Oudkatholieke kerk ongewijzigd gebleven.

Barbaratoren

Adres: Kuiperstraat

Oorspronkelijke functie: Bedehuis

Huidige functie:

Oorspronkelijk behoorde de Barbaratoren bij een kapel waaraan volgens een uit 1488 daterende aantekening ook een gasthuis was verbonden. Naast bedehuis deed de kapel dienst als school voor 'arme dochterkens'. Kort na de omwenteling van 1572 legde het stadsbestuur beslag op de kapel om deze, met uitzondering van de toren, in 1581 aan een particulier te verkopen. Rond 1690 werden op de plaats van het schip drie woningen gebouwd. Het koor bleef in gebruik als paardestal, tot ook hier de slopershamer toesloeg. Thans is van de oorspronkelijke kapel, op een enkel bouwfragment na, niets meer over. De ranke uit baksteen opgetrokken toren met zijn blinde vensters en vierkante spits daarentegen heeft vrijwel ongeschonden de eeuwen doorstaan.

Opmerkelijk is het uurwerk dat slechts één wijzer heeft. Volgens overlevering bleef op zekere dag het raderwerk vanwege een defect doorslaan. Aan dit voorval zou de toren zijn bijnaam malle toren ontleen. In de oorlog is de uit 1605 daterende klok door de Duitsers weggehaald. Een nieuwe klok, die de hele en halve uren aangeeft, werd in 1957 geplaatst. Een grondige restauratie van de uit het begin van de 16e eeuw daterende toren vond plaats in 1988.

Waag

Adres: Markt 35-36

Oorspronkelijke functie: waag

Huidige functie: Kaas- en ambachtenmuseum

De 17e-eeuwse stadsbestuurders wilden kosten noch moeite sparen om van de nieuwe Waag, die zij voornemens waren te laten bouwen, een imposant bouwwerk te maken dat de vergelijking met soortgelijke gebouwen in andere steden glansrijk kon doorstaan. De bekende architect Pieter Post voldeed volledig aan de hooggestelde verwachtingen door een robuust, geheel vrijstaand bouwwerk te ontwerpen. In maart 1668 ving de grondwerkzaamheden aan, waarna in de zomermaanden in snel tempo de muren werden opgemetseld en aan het eind van het jaar de kap werd geplaatst. Veel aandacht werd besteed aan het uiterlijk van de Waag. Niemand minder dan de internationale bekendheid genietende beeldhouwer Bartholomeus Eggers leverde de reliëfs en de wapenschilden van de burgemeesters. In de benedenverdieping hingen de balansen waarop werd gewogen. De bovenverdieping deed dienst als stadswapenkamer. Na verloop van tijd beperkte het gebruik van de Waag zich tot het wegen van kaas, tot ook hieraan een einde kwam. Vermeldenswaard is het aanbrengen van een verflaag op de muren, die in 1885 weer werd verwijderd. In de jaren vijftig van deze eeuw begon de fundering ernstige gebreken te vertonen, zodat restauratie dringend was geboden. Van 1956 tot 1959 werden achtereenvolgens de fundamente, de muren en het inwendige gerestaureerd.

Het reliëf in de voorgevel is in 1999 vervangen. Het origineel is te bezichtigen in de Waag zelf.

IJsselhuis

Oorspronkelijke functie: Schipperswachtklokaal
Huidige functie: onderdeel
Binnenhavenmuseum

Gouda is berucht geweest vanwege de lange wachttijden bij de doorvaart door de Goudse sluizen. In de Middeleeuwen was er weliswaar een lange sluisolk tussen de Haven en de Gouwe, maar de doorvaart was door de nauwe sluisdeuren en de lage bruggen beperkt tot kleine smalle schepen. Ze verliep traag, want er kon hoofdzakelijk rond laagwater geschut worden. Rond 1585 kwam buiten de stadsmuren de Mallegatsluis erbij voor bredere en grotere schepen, maar door de toename van de scheepvaart nam de wachttijd niet af. In de 18e eeuw werd deze sluis vergroot en aan het eind van de 19e eeuw waren er plannen voor een nog grotere sluis, maar de bouw hiervan werd lang uitgesteld. Tot omstreeks 1896 was het gebied ten zuidwesten van de Mallegatsluis langs de Schielands Hoge Zeedijk een bosrijk gebied. Daarna werd een deel ingericht als plantsoen. Om de steeds luider protesterende schippers tijdens het wachten te gerieven en hen ordelijk voor de sluis aan de beurt te laten komen, werd in 1912 naast de Mallegatsluis een schipperswachtklokaal gebouwd. Het was een administratief lokaal annex koffiehuis, waar de schippers zich op de wachtlijst lieten zetten en waar zij ook gelegenheid hadden om vracht te verwerven. Verder diende het als betaalkantoor voor kolensjouwens en lossers. Het bleek niet de ultieme oplossing voor alle problemen rond de sluis. De onrust en drankzucht onder de wachtenden was zodanig dat de Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Alcoholische Dranken, afdeling Goudse Drankweer Comité, zich in 1923 geroepen voelde om het beheer van het wachtklokaal te verwerven. Na de bouw van de Julianasluisen werd de Mallegatsluis alleen nog gebruikt door de schepen die de Goudse bedrijven bedienden. De wachttijd verviel en de klandizie van het wachtklokaal nam sterk af. Toch is het tot ongeveer 1975 als een soort koffiehuis blijven bestaan. Daarna werd er een winkeltje en later een kunstenaarsatelier in gevestigd en raakte het geleidelijk in verval. In 1992 mocht de Stichting Binnenhavenmuseum Turfsingel, die ligplaatsen voor historische binnenschepen in de Turfsingel ging beheren, het gebouwtje voor de symbolische som van één gulden kopen met de plicht het te restaureren. Dankzij een subsidie, de steun van enige grote sponsors en vele particulieren is de restauratie vlot verlopen. Nog in hetzelfde jaar kon het herstelde wachthuis als (koffie)lokaal en ontvangst- en vergaderruimte voor de schippersfamilies van de museumhaven en haar stichtingsbestuur in gebruik genomen worden. Zo is dit bijzondere historische gebouw vrijwel zonder verandering van doel en functie behouden gebleven. Het bakstenen gebouwtje is in vakwerk opgetrokken op een kruisvormige plattegrond (Grieks kruis). Het pand bestaat uit één bouwlaag met plat dak. De muren rusten op een gemetseld basement. Het gebouw is vrijwel geheel over de assen van het kruis symmetrisch.

Jeruzalemkapel

Adres: Jeruzalemstraat 12
Oorspronkelijke functie: kapel

Nadat hij behouden van een reis naar Jeruzalem in Gouda was teruggekeerd, liet priester Gijsbert Raet op eigen kosten een twaalfzijdige kapel bouwen, waarvan de vorm teruggaat op de Heilige Grafkerk in Jeruzalem. Veel aandacht besteedde hij aan de inrichting ervan. Zo bevatte de kapel een altaar met daarboven een geschilderd drieluik. Voorts was er een gouden kazuifel (deel van een misgewaad) en een zilveren kruis met relikwieën. Bovendien bevond zich in de kapel een monument ter gedachtenis aan het Heilige Graf dat was versierd met beschilderde houten panelen. De in 1504 gewijde kapel werd een jaar later overgedragen aan de broeders van het naburige Collatiehuis. Na zijn dood in 1516 werd Raet, overeenkomstig zijn wens, in de kapel begraven. Een fraaie grafzerk, versierd met geëmailleerde koperen platen, bedekte zijn graf. Na de omwenteling van 1572 kwam de kapel in handen van het stadsbestuur. Het gebouw werd korte tijd later toegewezen aan de armmeesters die er vergaderden en er hun aalmoezen uitdeelden.

Het Kunstcentrum Burgvliet heeft tot enkele jaren geleden de Jeruzalemkapel in gebruik gehad als expositieruimte. Daarna is de kapel grondig gerestaureerd.

Sint Janskerk

Adres: Achter de Kerk 15
Oorspronkelijke functie: kerk
Huidige functie: kerk

Beschermd als Rijksmonument

Het oudste gedeelte van de stad moet vermoedelijk worden gezocht in de directe omgeving ten zuiden van de Sint Janskerk. De aanwezigheid van een motte, wellicht gebruikt als (vlucht)burcht voor de Heren van der Goude, wijst daarop. De voorganger van de Sint Janskerk kan de hofkapel zijn geweest. Nadat Gouda in 1272 stadsrechten kreeg, veranderde de status van de voormalige kapel in die van parochiekerk, gewijd aan Johannes de Doper. Bij stadsbranden in 1361 en 1438 ondervond ook het kerkgebouw grote schade. In 1395 kregen de kerkmeesters toestemming van bisschop Frederik van Blankenheim om de toen bouwvallige kerk af te breken en een nieuwe te bouwen, die in 1413 werd gewijd. Vijfentwintig jaar na die wijding brandde de kerk voor de tweede maal af. In tweede helft van de 15e eeuw werd ze uitgebreid met vier dwarskapellen, een nieuw koor en een kooromgang. Het koor, dat een verhoogde lichtbeuk bezat, werd in 1510 gewijd; de kerk had toen al haar huidige grondplan. Met 123 meter lengte is zij de langste kerk van Nederland.

Een flink aantal vermogende sponsors uit de landsregering, zoals koning Filips II, landvoogdes Margaretha van Parma, hoge edelen en voornamen geestelijken, schonken glazen aan de kerk. De mooiste ervan zijn gemaakt door de Goudse glazeniers Dirck en Wouter Crabeth. Behalve de glazen zijn er in de kerk enige grafkapellen en fraaie orgels aanwezig. Het grote orgel dateert uit 1732-1736, dat in het koor uit 1975. Het 'bankenplan' rond de preekstoel dateert van 1853. Op zondag vinden er twee vaste diensten plaats van de Hervormde Gemeente binnen de Protestantse Kerk in Nederland, in de morgendienst van 10.00 uur zijn er meestal zo'n 1000 kerkgangers aanwezig. Daarnaast is de kerk veelvuldig in gebruik voor onder meer (orgel)concerten; door de grote lengte is de akoestiek prachtig.

Lazaruspoortje

Adres: Achter de Kerk 14

Huidige functie: entree museumgoudA

Beschermd als Rijksmonument

Het poortje dat toegang geeft tot de tuin van het voormalige Catharina Gasthuis, draagt de naam van een lepralijder. Het Leproos- of Lazaruspoortje dateert uit 1609 en is gebouwd in de rijk versierde stijl van de Hollandse Renaissance. Het gaf oorspronkelijk toegang tot het Leprozen- of Lazaruserf van het Proveniershuis aan de Gouwe en bevond zich aan het Rotterdamsche Veer, aan de noordkade van het huidige Nonnenwater. Het poortje moest kort voor de Tweede Wereldoorlog plaatsmaken voor de uitbreiding van het Gemeentelijk Energiebedrijf. Bij die gelegenheid werd het steen voor steen afgebroken en jarenlang opgeslagen. Pas in 1964-1965 werd het op de huidige plaats opnieuw opgebouwd als ingang voor het museum dat in het voormalige Catharina Gasthuis is gehuisvest.

Het fraaie beeldhouwwerk dat zich aan de kerkzijde bevindt, is van Gregorius Cool (ca. 1570-1629), de beeldhouwer die ook het bordes van het Goudse stadhuis bouwde. Het brengt de bijbelse gelijkenis van de bedelaar Lazarus en de rijke man (Lucas 16) in beeld.

Aan de tuinzijde is een reliëf aangebracht met twee oude vrouwen (besjes) in 15e eeuwse kledij. Deze steen bevond zich ooit in de gevel van het voormalige St. Elizabethgasthuis aan de Kleiweg, op de plaats waar het warenhuis van Vroom & Dreesmann is gevestigd. Het Elizabethgasthuis werd in 1481 gesticht, aanvankelijk voor de verpleging van zieken, later voor oude vrouwen, zoals op de steen afgebeeld.

Voormalig Bankgebouw Knox en Dortland

Adres: Turfmarkt 30

Oorspronkelijke functie: Bankgebouw

Huidige functie: Verzetmuseum Zuid-Holland

Beschermd als Rijksmonument

Het pand Turfmarkt 30-32 is een bankgebouw met inwendig woonhuis. Het gebouw bestond vroeger met het hoekhuis uit drie panden waarvan één in 1593 de naam 't Witte Paert droeg. Het oudste huis wordt al genoemd in 1359. Het bezit in 1747 een pakhuis dat een uitgang heeft in de Vrouwensteeg. Lange tijd was hier een bank gevestigd, gesticht door de Weduwe Knox en Dortland. Deze bank handelde aanvankelijk volop in obligaties en aandelen van slavenhoudende bedrijven (1842-1952).

In 1934 wordt de voorgevel vernieuwd en in 1937 vindt een verbouwing plaats met toevoeging van een bovenwoning. Architect D. Stuurman ontwierp het in Zakelijk Expressionistische stijl. Deze stijl is verwant met de Amsterdamse Schoolstijl en kenmerkt zich door strakke geometrische bouwvolumes, verrijkt met siermetselwerk. Het bankgebouw bestaat uit twee bouwlagen en een kapverdieping onder een hoge, prominent aanwezige kap gedekt met leien. Rechts bevindt zich een torenvormig deel dat met de omliggende entree van de bank. De voorgevel, voorzien van stalen kozijnen, is opgetrokken in gele baksteen kent een horizontale geleiding door middel van natuursteenbanden. De kap loopt ter plaatse van de meest linker travee iets door en sluit dit bouwvolume af met houten overstekende goot en benadrukt op die wijze de ingang naar de woning. In het midden bevindt zich een breed bouwdeel op een hoge, horizontaal gelede plint. Doordat de kapverdieping iets terug ligt, ontstaat een balkon. Op de begane grond vijf vensters met tralies, waartussen siermetselwerk. In het interieur een fraaie houten draaideur. Op dit moment is hier het Zuid-Hollands Verzetmuseum gevestigd.

Turfmarkt 120

Adres: Turfmarkt 120

Oorspronkelijke functie: woonpand

Huidige functie: woonhuis-dansschool

Beschermd als Rijksmonument

De naam Turfmarkt verwijst naar de turf die hier uit de omringende venen van Moordrecht, Waddinxveen en Sluipwijk op de markt werd gebracht. Halverwege de 16e eeuw was de aanvoer al zo groot dat er onvoldoende ligplaatsen waren voor de turfschepen. De markt werd toen uitgebreid tot de nabij gelegen Raam. De gracht langs de huidige Turfmarkt was reeds in de 14e eeuw aan beide zijden bebouwd, maar de twee zijden hadden nog wel elk een eigen naam.

Het pand Turfmarkt 120 wordt voor het eerst vermeld in 1465. In 1747 heeft het huis de naam 'De Rotteval', waarschijnlijk naar de bewoner Leendert Franz Rottevalle. In tegenstelling tot beide buurpanden is in dit pand tot ver in de 20e eeuw nooit een ambacht of bedrijf uitgeoefend. Zo woonde op nr. 118 onder meer een 'glaesmaecker', een bakker en in 1505 een vrouw 'die de steeg en de twijn mag blijven gebruiken', kennelijk voor een weefgetouw. De burens aan de andere kant waren onder andere turfdrager, schipper en mandenmaker. Alle begrijpelijke beroepen aan een gracht waar de handel in turf welig tierde. Tot 1926 is het huis privé bewoond, ondermeer door een gepensioneerde kolonel van de infanterie. Daarna zijn hier achtereenvolgens de Middenstandsbank en het kantoor van de Maatschappij voor Zorgverzekering Gouda gevestigd. Halverwege de 20e eeuw ontsnapte de sfeervolle Turfmarkt gelukkig aan de toen heersende dempingswoede van de grachten voor een betere verkeersontsluiting van de stad. Op dit moment is op de begane grond een dansschool ('Step by Step') gevestigd.

Het huidige pand is een groot, drie lagen tellend pand uit de eerste kwart van de 19e eeuw. De gevel heeft een klassieke opbouw in Empirestijl. Deze stijl is ontstaan aan het begin van de 19e eeuw en is een sobere verwant van de Lodewijkstijlen. De gevel wordt afgesloten met een lijstgevel en kap. Op de begane grond bevindt zich een hardstenen winkelpui. De Empireramen op de verdiepingen hebben de voor deze stijl kenmerkende gesneden middenstijlen.

Koninklijke Goudsche Machinale Garensponnerij

Adres: Turfsingel 33 - 36

Oorspronkelijke functie: fabrieksgebouw

Huidige functie: sociaal-cultureel centrum

De Turfsingel is een van de singels in de ring rondom de historische binnenstad van Gouda. De bebouwing langs deze singel bestond van oudsher uit een gemengd bestand van bedrijven en woningen. Daarvan zijn in het huidige stadsbeeld nog steeds resten zichtbaar. Aan de Turfsingel waren onder meer een krijtfabriek, een aardewerkfabriek, turfschuren, een garensponnerij en een melkinrichting gevestigd. De garensponnerij verwerkte vlas en hennep tot eendraadsgaren. De grondstoffen, afkomstig uit de waarden ten zuiden van de stad, werden geleverd aan de vele kleine garensponners in Gouda en omgeving. De machinale garensponnerij aan de Turfsingel ontstond rond 1861, toen vijf kleingarenfabrikanten het initiatief namen tot een machinale garensponnerij, als reactie op de afnemende kinderarbeid en de toenemende concurrentie als gevolg van de opkomende industriële productie. Het huidige gebouw van de Koninklijke Goudsche Machinale Garensponnerij is in 1917 gebouwd na een brand in het gebouw op deze locatie. Het is een ontwerp van de Amsterdamse architect J. Hartkamp. De bouwstijl waarin de gebouwen zijn opgetrokken, behoort tot de traditionele stromingen uit het begin van de 20e eeuw. De rationele vormgeving sluit daarbij goed aan op het functionele karakter van het gebouw. De horizontale geleiding en de herhaling van vele raamopeningen benadrukken het langgerekte karakter van het gebouw. Het interieur bevat tal van interessante expressionistische details, waaronder gekleurde tegeltableaus. In de hal bevindt zich een gevelsteen uit 1891 van een van de andere voormalige gebouwen van de garensponnerij. Opvallend zijn de witte ingemetselde letters in de langsegevel met de tekst: Koninklijke Goudsche Machinale Garensponnerij.

Het huidige gebouw bestaat uit de voormalige wasserij met magazijnen en het naastgelegen kantoor met directeurswoning. De andere gebouwen zijn in de loop der tijd afgebroken. Op de langgerekte eerste verdieping was de eigenlijke productiehal ingericht. Deze was voorzien van hoge ramen en een glazen kap met stalen spanten. In 1985 werd het gebouw in gebruik genomen als een verzamelcomplex met sociaal-culturele functies, zoals wijkbibliotheek, bowlingbaan, theater. Bij die gelegenheid is het interieur veranderd en zijn vrijwel alle kozijnen en deuren vervangen. Het karakteristieke beeld van het exterieur is daarbij echter behouden gebleven.

De voormalige Garensponnerij is in hoge mate beeldbepalend element en een belangrijke herinnering aan de industriële bedrijvigheid die de stad lange tijd langs de singels kenmerkte.

Tolhuis

Adres: Oosthaven 12
Oorspronkelijke functie: Tolhuis
Huidige functie: kantoorgebouw

Beschermd als Rijksmonument

Het Tolhuis te Gouda is gelegen op een strategische plek waar Hollandse IJssel en Gouwe samenvloeien. Al in 1389 was er sprake van een 'Tollenhuuse' gelegen aan de westzijde van de Haven te Gouda. Omdat de scheepvaartverbinding tussen de zuidelijke en de noordelijke steden in Holland via Gouda plaatsvond was de tolheffing een lucratieve aangelegenheid. De stad Gouda heeft zich dan ook lang verzet tegen andere en snellere verbindingen, omdat daarmee een belangrijke bron van inkomsten zou komen te vervallen. Niet alleen de tolgelden waren hierbij van belang, maar ook de bestedingen van de schippers tijdens de lange wachttijden in de stad. In 1550 werd het Tolhuis aanzienlijk uitgebreid. Op aandringen van Willem van Oranje werd in 1577 de Mallegatsluis gebouwd. In 1615 werden ter hoogte van het Tolhuis het sluisdeuren aangebracht om het dichtslippen van de Haven tegen te gaan. Uit die tijd stamt ook de – tegen de zuidkant van het Tolhuis gebouwde – sluiswachterwoning. Na de komst van de Fransen in 1795 werden de tolleren afgeschaft. Bij de watersnood in 1953 dreigde het hoge water juist op de plek van het Tolhuis Gouda binnen te stromen. Gouda ontkwam op het nippertje aan een grote ramp. Uiteindelijk heeft dit geleid tot een omvangrijke reconstructie van de Veerstal, waarbij de Haven werd afgesloten en alleen nog maar via een duiker in verbinding staat met de IJssel.

De bouwgeschiedenis van het Tolhuis is zeer complex. Het gebouw is samengesteld uit een groot aantal verschillende bouwsels die in de loop der eeuwen regelmatig zijn aangepast en uitgebreid. De kern wordt gevormd door een 16e eeuwse pand met twee zadeldaken en dubbele topgevels. Aan de oostzijde bevindt zich een latere aanbouw, eveneens met zadeldak tussen topgevels met neogotische motieven in de ramen op de parterre. Aan de Veerstal bevindt zich een deurpartij met bovenlicht (ca. 1800) en een gepolychromeerde gevelsteen met wapen met het jaartal '1631'.

Grote Volmolen

Adres: Punt 11

Al heel vroeg maakte men in Gouda gebruik van het getij. De eerste verbinding of 'duiker' is al vóór 1400 aangelegd bij de Punt en vormde een verbinding tussen de (Oost)haven en de Spieringstraat. Het hoogteverschil zorgde voor de instroom van vers schoon water in de binnenstad (voor drinkwater en de bierproductie). De duiker aan de Veerstal wordt in 1620 omgebouwd tot 'Volmolen'. Dat is een watermolen met een schoepenrad waarbij dit rad enige 'stampers' aandreef. Hierdoor hoefde men de lakense stoffen niet meer met de voeten in de urine aan te stampen en deed de mechanisering zijn intrede. Men was er zo tevreden over dat al in 1630 werd besloten een tweede volmolen te bouwen. Bij de Punt werd een duiker gebouwd tussen de IJssel en het grachtje van de Spieringstraat. Deze was ongeveer 167 cm hoog en 73 cm breed. In 1632 was deze gereed en er kwamen wel 12 'volkommen' om de lakense stof te 'vullen' (viltachtig zacht maken).

De lakenindustrie werd aan het eind van de 17e eeuw beduidend minder belangrijk. We zien dat in het midden van deze eeuw al hennep en vlas werd 'gebeukt' voor de touw- en kleingarenindustrie. In 1691 maakt al een 'witmaker' (zeemleerbereider) gebruik van de volmolen. In 1852 trekt er een olieslager in en in 1870 wordt het rad stilgezet. Het gebouw aan de Punt wordt dan een kaaspakhuis. Daarna is het rad verdwenen. Toch bleef de duiker nog een belangrijke functie behouden. Thans worden de duikers aan de Punt en bij de Peperstraat gebruikt om er in droge tijden voor te zorgen dat het waterpeil in de binnenstad hoog genoeg blijft om te voorkomen dat heipalen gaan rotten.

In 2005 is de duiker aan de Punt deels ingestort. Onder het wegdek langs de IJssel heeft een deel van de gemetselde duiker het begeven. Er is een damwand aan de IJsselkant geslagen en de duiker is drooggelegd. Bij de ingang aan het Houtmansplantsoen is in de muur links nog goed te zien waar vroeger het waterrad heeft gezeten. Cirkelvormige slijtageplekken geven het nog aan. Beneden in de duiker is te zien hoe onder een bestaande toog een nieuwe is gemetseld. Deze techniek is ook gebruikt bij de restauratie van de Binnendieze in 's-Hertogenbosch. Iets verder in de gang (richting IJssel) is de schuif te zien waarmee de duiker kan worden gesloten en geopend. Bij de restauratie van het metselwerk van IJsselsteentjes is ervoor gezorgd dat toekomstige slijtage en scheuren beter opgevangen worden. Tevens is het nu aan de IJsselkant mogelijk om de duiker met eikenhouten balken af te sluiten en droog te leggen voor latere inspecties en reparaties. Misschien komt daarmee het terugbrengen van een heus waterrad wat gemakkelijker binnen bereik.

Muziektent

Adres: Houtmansplantsoen
Oorspronkelijke functie: muziektent
Huidige functie: muziektent

De Muziektent is als onderdeel van het Houtmansplantsoen beschermd als Rijksmonument

De muziektent of 'Pavillon de Gouda', zoals op de bouwtekening staat vermeld, werd gebouwd in 1898 naar een ontwerp uit 1893. Het is een achthoekige muziektent met rijk bewerkte gietijzeren kolommen en een tentvormig dak waarop een opvallende piron. Qua vormgeving sluit de muziektent aan op de Neo-Hollandse Renaissance. Eind juli 1898 is de bouw voltooid in verband met de feestelijkheden ter gelegenheid van de inhuldiging van Wilhelmina tot koningin van Nederland (31 augustus). In de jaren na de Tweede Wereldoorlog, als het verenigingsleven bloeit als nooit tevoren, worden de concerten in deze muziektent druk bezocht. Het licht-klassieke genre met een voorkeur voor de operettemuziek neemt daarin een voornamelijk plaats in. In 1984 is de muziektent dringend aan restauratie toe en de Junior Kamer staat er garant voor dat de uitvoering van het werk onder toezicht van een Goudse aannemer door leerlingen van de Lagere Technische School kan worden uitgevoerd. Na de restauratie tracht men de oude sfeer weer te laten herleven door onder meer het organiseren van concerten met gerenommeerde harmonie- en fanfarekorpsen en een poging de muziektent als Gouda's poptempel te laten fungeren. Het publiek laat het helaas afweten en de tent staat ongebruikt totdat in 1992 opnieuw leden van de Junior Kamer het initiatief nemen om vier concerten te organiseren. In 1994 is Gouda Cultuurstad van het jaar en via sponsoring en met steun van de Culturele Raad, Winkeliersvereniging 'De Houtman' en de Stichting 'Gouda Floereert' herleven de activiteiten rond de muziektent. Tot op heden zijn er het gehele zomerseizoen op zondag drukbezochte concerten en neemt de muziektent weer de plaats in die haar toekomt.

Sint Aloysiusschool

Adres: Spieringstraat 18
Oorspronkelijke functie: jongensschool
Huidige functie: school

Het pand aan de Spieringstraat 18 is beschermd als gemeentelijk monument.

Op 2 augustus 1905 werd de eerste steen gelegd van de Rooms-katholieke Jongensschool. Het bouwinitiatief kwam van de Rooms-katholieke inrichting voor Liefdadigheid. De school is ontworpen door de Goudse architect C.P.W. Dessing, die in 1902 ook het ontwerp leverde voor de Jozefkerk (later beter bekend als Gouwekerk).

De school bood plaats aan 500 leerlingen. Het gebouw bestond uit een voor- en een achterschool, genoemd naar Sint Aloysius (voor de voorschool) en Sint Stanislaus Kostka (voor de achterschool). In de volksmond werd het onderscheid ook wel aangeduid als de 'klompenschool' en de 'schoenenschool', wat genoeg zegt over de herkomst van de leerlingen, maar nog meer over het stadsdeel waar ze woonden. Het verschil in rang en stand was nadrukkelijk aanwezig. De verschillende afdelingen werden gescheiden door een houten schutting die ook de speelplaats in tweeën splitste. Aanvankelijk zaten de meisjes op de Mariaschool aan de Westhaven. In 1966 werden beide scholen samengevoegd in dit gebouw aan de Spieringstraat.

Het schoolgebouw voor Rooms-katholieke jongens uit 1906 heeft rechthoekige grondslag en bestaat uit een begane grond, een verdieping en een zolder. Het gebouw staat met de voorgevel in het water van de Spieringstraatgracht en beide entrees zijn bereikbaar via authentieke bruggen. Deze bruggen bezitten elk een houten dek en ijzeren balustrades in de stijl als de school. Het gebouw heeft rondom bakstenen gevels met speklagen in rode baksteen. De bouwmassa bestaat uit een hoog en lang middendeel en twee korte, lagere blokken aan weerszijden ervan. Het linkerblok bezit op de begane grond dubbele deuren, twee gedeelde zijlichten en een rondboogvormig bovenlicht. Rond het bovenlicht is een gemetselde rondboog met daarop de letters ST. ALOYSIUS SCHOOL. Midden tussen de vensters op de verdieping zich een rondboogvormige nis. Hierin stond vroeger een beeld op een gedecoreerde kraagsteen.

Gasthuiskapel

Adres: Oosthaven 9

Beschermd als Rijksmonument

Van de Goudse charitatieve instellingen is het Catharina Gasthuis (Oosthaven 10) de oudst bekende. In 1350 wordt al een altaar vermeld. In 1447 en 1463 is er sprake van misvieringen, maar nog niet van een aparte kapel. Het altaar stond toentertijd opgesteld in de ziekenzaal van het gasthuis. In 1474 verleende de pastoor van Gouda toestemming tot de bouw van een kapel naast het Catharina Gasthuis. Toen deze te klein bleek, werd het gebouw doorgetrokken tot aan de Oosthaven. In de periode na de kerkbrand van 1552 heeft de kapel tijdelijk taken van de Sint Janskerk overgenomen. Na de reformatie werd op 8 juli 1572 de eerste calvinistische eredienst in de Gasthuiskapel gehouden. In 1624 werd de kapel toegewezen aan de Waalse gemeente; degenen die omwille van hun geloof uit de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk waren gevlucht, konden hier in hun eigen taal de diensten meemaken. In 1665 werd het schip aan het bestaande koor toegevoegd en een voorname gevel en kerktoren aan de Oosthaven. De merkwaardige knik in de lengteas wijst onmiskenbaar op deze twee bouwfases. In 1817 werd de Waalse kerk opgeheven, tot 1879 was het gebouw in gebruik bij de Rooms Katholieken, tot 1967 waren het stedelijk archief en de Librije er gevestigd en na een restauratie in 1980 werd het toegevoegd aan het museum.

De voormalige Gasthuiskapel heeft een eenbeukig schip met een laatgotisch houten tongewelf met trekbalken. Het oudste deel bestaat uit een drizijdig 15e eeuws koor. De sobere puntgevel in Hollandse Barokstijl aan de Oosthaven (1665) heeft een poort met Ionische pilasters en een gebogen fronton, waarin het stadswapen is aangebracht. Daarboven bevindt zich een groot rondboogvenster.

Oosthaven 10

Gasthuizen kunnen worden vergeleken met de herbergen die aan een drukke doorgangsweg stonden. Ze boden onderdak aan reizigers en zwervers. Onder toezicht van het stadsbestuur waren de passanten- of gasthuizen toevertrouwd aan de zorg van de kerk. Het oudste document waarin dit gasthuis als 'Hospitaele van der Goude' wordt vermeld, dateert van 1302. Vanaf het midden van de 14e eeuw spreekt men van het 'Gasthuus van der Goude'. In 1367 vindt de officiële altaarwijding plaats met Sint Catharina als beschermheilige. Daarna wordt dit gebouw aangeduid met 'Gasthuis van Sinte Cathrijne'. Dankzij uitbreiding van taken in het gasthuis, mogelijk gemaakt door vele erflatingen en schenkingen, werd het complex gestaag uitgebreid in de richting van de Haven, zodat het gasthuis niet alleen achter de St. Janskerk lag, maar tevens aan de haven kwam te liggen. Gedurende ruim vijf eeuwen bood het onderdak aan zieken en personen die niet in staat waren voor zichzelf te zorgen. In 1910 kwam het leeg te staan vanwege de bouw van een nieuw ziekenhuis. Na de Tweede Wereldoorlog, in 1947, werd het in gebruik genomen als museum.

De gevel aan de Oosthaven, in de stijl van het Hollands Classicisme, dateert uit 1665 en is vermoedelijk een laat werk van de beroemde architect Pieter Post. Deze stijl kenmerkt zich in Nederland door haar bescheidenheid en soberheid en het gebruik van Nederlandse materialen, maar ook door de toepassing van de 'kolossale orde'. Dat wil zeggen dat de gevel is voorzien van kolommen of pilasters die over de volle hoogte van de gevel opgaan. De gevel wordt daarbij veelal afgedekt met een fronton. De gevel aan de Oosthaven heeft zo'n bakstenen pilastergevel met fronton, die dus zo kenmerkend is voor het Classicisme. In het fronton bevindt zich een klein rond of ovaalvormig raam (oel-de-boeuf) en een versiering met vruchten, bladeren en bloemen in de vorm van een slinger, ook wel festoen of guirlande genoemd. Deze versieringsvormen waren zeer geliefd in de Barok, waarmee het Classicisme nauw verwant is. Verder een hoog schilddak met hoge hoekschorstenen. Opvallend zijn ook de hardstenen plint, de vensters met Empireramen (latere aanpassing) en de stoep met hekjes. Achter dit gedeelte vinden we de vroegere ziekenzalen met in de gevels aan de Molenwerf jaartalstenen uit 1542 en 1631. Het voormalige gasthuis bezit een losstaande kapel (Oosthaven 9).

Asschuur

Adres: Vest 30

Oorspronkelijke functie: Opslagplaats voor haardas

Huidige functie: Jongerensociëteit

Deze bakstenen schuur werd in 1841 gebouwd door de meestertimmerman A. Oudijk in opdracht van het gemeentebestuur. Het is een langgerekt, in ijsselsteen opgetrokken gebouw met een pannenschilddak. Toen iedereen zijn kachel en fornuis nog stookte met turf, werd hier de haardas opgeslagen, die werd gebruikt als de voorbereiding van loog als grondstof voor de fabricage van glas en zeep. Een toenemend gebruik van steenkool had tot gevolg dat de kwaliteit van de haardas verminderde, op den duur werd ze verdrongen door de fabricage van soda. Vanaf 1876 diende de schuur voor opslag van ander afval: vuilnis, puin en baggerspecie. Nadat de stadsreiniging, die tot 1915 verpacht is geweest, in gemeentelijk beheer was overgegaan, werd de Asschuur ingericht tot paardenstal en opslagplaats voor reinigingsmaterieel. De bovenverdieping deed dienst als directeurswoning en kantoor.

Het ontstaan van een afzonderlijke jongerencultuur in Nederland en dus ook in Gouda, leidde in het begin van de jaren zestig van de twintigste eeuw tot de opkomst van een aantal jongerensociëteiten. Een van de oorzaken was de voortschrijdende ontkerkelijking, waardoor steeds minder jongeren binnen een of ander kerkelijk verband aan het verenigingsleven deelnamen. In maart 1963 werd een jazzsociëteit opgericht (in 1964 'So What' genoemd, naar een muziknummer van Miles Davis). Op 10 oktober 1970 verhuisde 'So What', een besloten vereniging, naar de Asschuur.

In 1985 werd de Asschuur verbouwd, wat meer dan een half miljoen gulden kostte. Deze restauratie was niet alleen noodzakelijk vanwege de bouwvallige staat waarin het gebouw verkeerde, de voorgenomen woningbouw in de onmiddellijke nabijheid van de Asschuur vereiste een degelijke isolatie om geluidsoverlast te voorkomen.

Zo bleef dit historische monument gespaard en kreeg het tegelijkertijd een nieuwe functie. Tijdens werkzaamheden nabij de Asschuur in 1991 was er een stuk van de fundering van de oude stadsmuur die daar stond even zichtbaar.

Bespaarhuis

Adres: hoek Westhaven / Lage Gouwe 1

De bebouwing aan de Westhaven dateert al van 1382, die aan de Hoge Gouwe van 1445. Op de hoek van de Westhaven en de Hoge Gouwe is duidelijk te zien dat hier een 'knik' in de bebouwing aanwezig is. Het hoekhuis dat hier stond werd namelijk in 1870 afgebroken om tot een afronding van de hoek te komen. Een deel van het ontstane erf werd bij het pand aan de Westhaven gevoegd.

Het huis aan de Westhaven wordt in 1638 bewoond door een bakker en draagt de naam 'De Oostenrijk', het pand aan de Gouwe 'De Vergulde Druyf'. In 1830 vinden we er de naam van François Grendel, een voorvader van de huidige apotheker die nu zijn zaak heeft in het oostelijk stadsdeel van Gouda. Aan het pand Westhaven vinden diverse verbouwingen plaats: in 1911 worden een woon- en winkelhuis gebouwd en een kelderluik aangelegd. De opdrachtgever is H. Berlijn met als architect J.E. van Dongen Bolding. Daarna vestigen zich onafgebroken fotografen in het pand. Het Bespaarhuis doorbreekt de traditie van de fotowereld en biedt geheel nieuwe diensten aan.

Paardenslagerij

Adres: Keizerstraat 86

De Keizerstraat is één van de oudste straten in Gouda en draagt in 1340 de naam Jans Clerxstraat of Jannes Clerxkade. De oudste vermelding van pand nummer 86 is in 1369. Er wonen achtereenvolgens onder andere een timmerman, een bakker, een schoenmaker en een pijpmaker. In 1905 komt paardenslachter N. Nibbering in het pand wonen. In 1911 wordt er een bouwvergunning verleend voor de bouw van een vleeshouwerij met bovenwoning. Achter de winkel, aansluitend op de poort, bevindt zich een uitbeenafdeling. Omdat er nog geen riool was, stroomde het bloed en andere viezigheid in het water van de Raam. Omstreeks 1932 neemt zoon Roel de zaak van zijn vader over. Hij is een vriendelijke man, bij wie de klanten altijd worden getrakteerd op een plakje paardenworst. Anno 2008 is de slagerij, nu de hal van een particuliere woning, weer in de oude staat teruggebracht. Het steegje is te breed om te worden aangemerkt als een zogenaamde osendrop of druipstrook. In de vroegste fase van de Hollandse stedenbouw worden tussen houten en lemen huizen osendroppen voorgeschreven van circa één Rijnlandse voet (= 31,39 cm) ter weerszijden van de erfafscheiding. Er ontstaat zo een netwerk van druipstroken door de gehele stad, die zorgen voor de afvoer van regenwater en de ontwatering van de woonerven. Een ander voordeel is dat er bij brand een behoorlijke ruimte tussen de gebouwen onderling aanwezig was, waardoor het vuur minder gemakkelijk kan overslaan. Een ander poortje in de Keizerstraat, het Oude Halletje zou wel als osendrop kunnen worden aangemerkt.

De komst van harde dakbedekking in plaats van riet leidt na 1400 geleidelijk tot het verdwijnen van de osendroppen. Het toepassen van dakgoten is bij rieten daken onmogelijk: regelmatig vallen resten riet en leem naar beneden, wat aanleiding geeft tot verstopping van de goten. Bij een hard dak kunnen niet alleen goten worden toegepast, maar is het eveneens mogelijk om muren tegen elkaar te bouwen, zelfs om huizen met een gemeenschappelijke muur en goot neer te zetten. Dit laatste veroorzaakt overigens nogal wat burenruzies. Aanvankelijk worden de goten voorzien van waterspuwers naar de straat; als zuiver regenwater later een kostbare zaak is geworden, schrijft men regenpijpen voor.

Oosthaven 6

De Havengracht is omstreeks 1250 gegraven om een betere verbinding tussen de Gouwe en de IJssel tot stand te brengen. Dan worden hier ook de eerste bouwblokken uitgegeven. De oudste vermelding van het pand Oosthaven 6 dateert uit 1493. Het draagt dan ook al een naam: 'De Scaer'; misschien woonde er toen wel een kleermaker. In 1561 is er een brouwer Jan Damen gevestigd. Dat is niet zo vreemd, want aan de beide zijden van de Haven zijn in de vijftiende en begin zestiende eeuw veel brouwerijen gevestigd. Het is de hoofdnering van de stad. Niet bekend is of dit ook betekent dat op deze plaats of achter het pand een brouwerij aanwezig was. Omstreeks 1370 telt men 85 brouwers, in 1478 staan op de lijst 180 namen. Hoewel de bloei na 1510 stagneerde, zijn er in 1546 nog steeds 100 brouwers actief. Hoewel niet bijzonder gefortuneerd, worden zij wel tot de 'rijcdom' van de stad gerekend.

In 1583 draagt het pand aan de Oosthaven 6 de naam 't Vergulde Cruys. In 1910 wordt het pand verbouwd en ingericht als winkel-woonhuis. De architect is de bekende Goudse aannemer H.J. Nederhorst jr. In 1927 vindt er een verbouwing plaats van de bakkerij, de keuken en de bijkeuken, uitgevoerd door Aannemers Maatschappij N.V. voorheen H.J. Nederhorst. De bouwstijl is die van de Art Nouveau of Jugendstil, die in deze jaren gangbaar is en waarvan in Gouda nog interessante voorbeelden zijn te vinden.

Net als veel panden aan de Haven bezit Oosthaven 6 aan de voorzijde buiten een kelder. Die is toegankelijk en vrij hoog. Sommige kelders waren via luiken toegankelijk vanaf de straat met het oog op de bevoorrading. Bij de aanleg van de trottoirs moesten de luiken verdwijnen, omdat ze gevaar opleverden voor de voetgangers.

De Armen- of Kleine Kerk

Adres: Peperstraat 128

Oorspronkelijke functie: kerk

De kerkenraad van de Hervormde Gemeente maakte in 1840 in een brief aan de minister van Staat duidelijk dat er grote behoefte bestond aan een gebouw, waar minstens 500 armlastige leden van de gemeente een preek konden horen die voor hen begrijpelijk was. Bovendien waren er velen die zich vanwege hun schamele kleding niet in de Sint Janskerk durfden vertonen. Met enig heen en weergeschuif wat betreft de financiën kwam er een werkgroep met de naam 'Commissie voor de daarstelling en instandhouding van de Armenkerk bij de Hervormde Gemeente van Gouda'. Diverse locaties werden bezocht. Ook werd de mogelijkheid geopperd om de Turfkerk aan de Groenweg te restaureren en voor dit doel in te richten als '[...] een monument hetwelk de stad tot sieraad zoude strekken'. Wat een prachtige gelegenheid om deze historische kapel te behouden! Maar het stadsbestuur wilde er vanaf en bood de kapel in 1851 per advertentie aan voor de sloop, tegelijk met de Rotterdamse Poort. Uiteindelijk kocht men aan de Peperstraat een pand voor f 1500,- en kon met de verbouw worden begonnen. De eerste dienst vond plaats op zondag 4 december 1842.

Aanvankelijk zong men zonder orgelbegeleiding, maar in 1867 werd een geheel nieuw orgel in gebruik genomen, waar een ieder niet weinig trots op was.

Er werden genummerde blikken plaatjes aan iedere bedeelde uitgereikt. Wie aan de diaconie geen plaatje kon tonen, werd tien cent gekort op zijn uitkering.

Dominee Swaan, die had geconstateerd dat veel kinderen in lompen gekleed waren, zette de damesverenigingen aan het werk om kleding te maken. Met Kerstmis werd voor de kinderen niet alleen een feest met versnaperingen in de kerk gehouden, ze kregen ook bij die gelegenheid een nieuwe outfit. Aan de Bogen werd in 1862 een huis gekocht en verbouwd tot consistoriekamer en catechisatielokaal, dat aansloot op het kerkgebouw. Een van de predikanten stelde voor om de naam Armenkerk te vervangen door 'Kleine Kerk', dit ter onderscheiding van de Sint-Jan, die ook wel Grote Kerk werd genoemd. Hij vond de naam beslist denigrerend.

Tot 1953 werd de kerk ook verhuurd voor bijeenkomsten van allerlei aard. Daarna werd het verkocht aan de NV P.J. Edenburg's Zeilmakerij, Scheepstuiging en Aannemingsbehoeften.

Gymnastieklokaal

Adres: Peperstraat 35

Wie in de archiefstukken zoekt naar een pand aan de Peperstraat met het huisnummer 36 komt er al gauw achter dat hierover geen gegevens zijn te vinden.

De oorzaak: het is een twintigste-eeuwse aanbouw van het pand Westhaven 27. De twee huizen die hier aan de Haven staan, zijn in 1762 blijvend samengevoegd met een gemeenschappelijke voorgevel, zoals met veel panden aan deze gracht in de achttiende eeuw gebeurde.

Er wonen onder meer twee bekende Goudse burgemeesters: Huybert van Eijk en Lodewijk van Toulon. De laatste verkoopt zijn huis in 1819, waarna er een appelstroopfabriek in wordt gevestigd. Groter contrast met het deftige burgemeestershuis is nauwelijks denkbaar!

In 1887 komt het in eigendom bij de Rooms-katholieke Leesvereniging, een sociëteit voor katholieke heren van stand, voortgekomen uit de in 1870 opgerichte Zouavenbroederschap Fidei et Virtuti (Voor geloof en deugd). Achter dit huis wordt in 1902 de schouwburgzaal Concordia gebouwd. Hier zijn behalve toneelstukken ook feesten gegeven voor Gouda's high society.

In 1920 geeft de Rooms-katholieke inrichting voor Liefdadigheid opdracht aan niemand minder dan de bekende Goudse architect Jac. P. Dessing om aan de zijde van de Peperstraat een gymnastieklokaal te bouwen voor de twee rooms-katholieke scholen in de binnenstad. Dat fungeert kennelijk tot omstreeks 1950, als steeds meer kinderen naar scholen in nieuwe wijken buiten de singels vertrekken.

Daarna biedt het lokaal nog onderdak aan de afdeling gymnastiek van de sportvereniging DONK, Buitenlandse Vrouwenopvang, bierbrouwerij Het Gouds Kuytbier en andere instellingen.

In de Erfgoud van 2011 leest u meer over het pand.

De Moriaan

Adres: Westhaven 29

Het pand aan de Westhaven 29 heeft een rijke geschiedenis. In 1605 komt bakkerij De Twaelff Halff Maenen in handen van de kruidenier Van Bornehofstede. Hij verkoopt niet alleen kruiden en specerijen, maar ook verfstoffen, medicijnen en levensmiddelen; hij geeft zijn huis de naam 'In de Goecoop'. In 1617 laat de kruidenier een nieuwe voorgevel optrekken, die er nu nog staat, zij het in gewijzigde vorm. De gevel, die helt ongeveer 75 cm naar voren. Ze vertoont kenmerken van de Hollandse renaissance met de afwisseling van baksteen en natuurstenen banden, blokken en kopjes in de ontlastingsbogen boven de vensters.

In 1662 laat de volgende eigenaar, Bartolomeus Verrijs in het hoge winkelvoorhuis een houten binnenpui met vier vensters tussen vijf Corinthische pilasters aanbrengen, waardoor het daglicht in de binnenkamer of haard kan toetreden.

Aan de linkerkant bevindt zich een poortdoorgang naar achteren. De zwikken van deze doorgang zijn versierd met gesneden ranken van loofwerk. Het bovenstuk van de binnenpui is onderverdeeld in drie velden met lofwerk van maretakken, eikenloof en bloemfestoenen. De velden zijn van elkaar gescheiden door een guirlande. Al het houtwerk is gemarmerd, waarbij de suggestie van natuursteen zover is doorgevoerd, dat boven de poort ook een sluitsteen met kopje is gesneden. Ook in de achterkamer of zaal is fijn houtsnijwerk bewaard. Vanwege al deze verfraaiingen is het huis flink meer waard als de kinderen van Verrijs het in 1696 verkopen. Verrijs heeft er inmiddels ook een suikerraffinaderij aan toegevoegd en tegen het einde van de zeventiende eeuw kan men er de artikelen kopen die nog op de pui staan vermeld: Tabak, Koffy en Thee.

Ary Negenduyzend, koopman in tabak, verkoopt de Goecoop in 1765 aan Quirijn Carlier; uit deze tijd dateren de tabaksklosjes aan de pui: spoeltjes waar de tabaksbladeren omheen werden gedraaid, waarna ze werden fijngesneden. Ook het gevelbord met de pijprokende Moriaan gaat terug tot de achttiende eeuw.

In 1920 koopt de gemeente Gouda de Moriaan. In 1938 is hier na enkele ingrijpende verbouwingen van het interieur het Pijpen en Aardewerkmuseum gevestigd; sinds 2008 vindt men er het Nationaal Farmaceutisch Museum De Moriaan.

Het Huis met de Vier Gekroonden

Adres: Naaiersstraat 6

In 1998 maakte dit monument deel uit van Open Monumentendag met als thema 'Steengoed! Historische bouwmaterialen in Gouda'. Op de foto is een detail uit de gevelsteen te zien met daarin de patroonheiligen van de bouwvakkers, de Vier Gekroonden. In het midden heeft waarschijnlijk een Mariabeeldje gestaan.

Jarenlang heeft dit natuurstenen fries voor de misvatting gezorgd dat dit het steenhouwersgildehuis was. Voor het bestaan van een dergelijk gildehuis ontbreekt echter iedere aanwijzing. Zo goed als zeker hebben we te maken met het woonhuis dat de steenhouwer Cornelis Jacobsz of waarschijnlijker nog, Jan de Metselaar, voor zichzelf bouwde of liet bouwen. Beiden bewoonden het pand kort na elkaar in het begin van de zestiende eeuw. De Vier Gekroonden waren er waarschijnlijk vijf. Hun namen waren Simpronianus, Claudius, Nicostratus, Castrorius en Simplicius. Zij zouden in het jaar 306 geweigerd hebben een beeld van de godheid Esculapius te vervaardigen voor keizer Diocletianus die hen daarop beval een andere Romeinse godheid te aanbidden. Toen ze ook dat weigerden, werden ze levend in loden kisten in de rivier gegooid. Om de een of andere onduidelijke reden is later de naam Simplicius uit het rijtje van vijf verdwenen. Het gebeente van de vier martelaren is in elk geval overgebracht naar Rome en daar begraven aan de Via Labrina, waar nu de kerk van de Quattro Coronati staat. In de Middeleeuwen waren de Vier Gekroonden de beschermheiligen van metselaars en steenhouwers. We zien ze in het fries aan het werk.

De Doelen

Adres: Lange Tiendeweg 93

Op de foto is de kroon uit het Wapen van Gouda te zien. De omschrijving van de Groene Hart Archieven over dit wapen luidt: *“In rood een paal van zilver, ter weerszijden vergezeld van drie paalsgewijs geplaatste zespuntige sterren van goud. Het schild gedekt met een vijfbladige kroon van goud en omgeven door een doornenkrans; en vastgehouden door twee omziende leeuwen van natuurlijke kleur. Onder het wapen de spreuk “Per aspera ad astra” (door moeilijkheden -letterlijk: door de dorens – naar de sterren).*

In 1514 vestigt zich de lokale schutterij van hand en voetboogschutters in een gebouw aan de Lange Tiendeweg. Achter het gebouw werden schietbanen aangelegd. Daar werd geoefend op om doelen te schieten. Het gebouw krijgt de naam Sint Jorisdoelen of Stadsdoelen. Prachtige schuttersstukken uit de collectie van museumgoudA herinneren nog aan de glorie van het gebouw. Ze zijn gemaakt door schilders als Ferdinand Bol, Wouter Pietersz Crabeth en Cornelis Ketel. Ooit sierden ze de wanden van de Doelenzaal, waar de befaamde schuttersmaaltijden plaatsvonden. Na opheffing van de schutterij in 1795 krijgt het gebouw wisselende bestemmingen.

Willem Vroesenhuis

Op de foto is een detail uit de gevelsteen van het Willem Vroesenhuis te zien. Drie regenten bekommeren zich om het lot van vijf oude mannen. Deze gevelsteen werd in 1614 vervaardigd door de stadsbeeldhouwer Gregorius Cool.

Willem Vroesen (Gouda, 1478-1561) besloot in 1555 om zijn huis en erf beschikbaar te stellen voor opvang van oude arme mannen. Het Willem Vroesenhuis heeft eeuwenlang de in de 16e eeuw verkregen functie als "oudemannenhuis" vervuld. Pas in 1977 verliet de laatste oudemannenhuisbewoner (de bekende Gouwenaar en ereburger van de stad, de heer A.R. van de Putte) het monumentale pand. Na veel discussie en tal van protesten tegen nieuwbouwplannen werd besloten om het complex te restaureren. Nu bestaat het complex uit 13 woningen en 5 wooneenheden rond een schilderachtige binnenplaats.

Bananenpakhuis

Adres: Lage Gouwe 140

Het pand is vermoedelijk in 1870 gebouwd. Over het oorspronkelijke gebruik is weinig met zekerheid te vertellen. Zeker is wel dat het pand in 1928 wordt verbouwd tot bananenpakhuis en garage.

Opdrachtgever van die aanpassing is W. Slont namens de West-Indische Bananenhandel. Vanaf 1929 brengt dit bedrijf bananen op de markt onder de naam Fyffes-bananen.

Het gebouw is een toonbeeld van de eclectische stijl. Ook in de materiaalkeuze is dit pand kenmerkend voor de 19^e eeuw: in de gevel is machinaal vervaardigde bakstenen en imitatie natuursteenblokken op de hoeken te zien. De gevel is maar liefst vijf vensters breed. Een dergelijk breed pand is opvallend in Gouda, waar de meeste huizen niet breder zijn dan twee of drie vensters. De gevel heeft een symmetrische opbouw. Het heeft een zogenaamd middenrisaliet. Een risaliet is een naar voren springend geveldeel. Dit middenrisaliet wordt beëindigd door een fantasiekroonlijst met bladmotieven.

Gezondheidscentrum Korte Akkeren

Adres: Constantijn Huygensstraat 121 c

Oorspronkelijke functie: kerk

Huidige functie: gezondheidscentrum

Het ontwerp van de Sacramentskerk is van de hand van de katholieke Goudse architect Jac. P. Dessing (de zoon van C.P.W. Dessing). De kerk is gebouwd in de traditionele stijl die karakteristiek is voor de jaren dertig van de vorige eeuw. De Sacramentskerk was georiënteerd. Dat betekent dat het koor, het meest heilige, naar het oosten was gericht. Sinds 2008 heeft de kerk een nieuwe bestemming. Het is sindsdien een gezondheidscentrum. Echter, de kerkelijke functie van het gebouw is voor een deel behouden gebleven. Er is namelijk een gebedsruimte. In Erfgoud 2011 leest u meer over de herbestemming van de Sacramentskerk tot gezondheidscentrum.